

DISTANȚAREA ROMÂNIEI DE URSS ÎN CONTEXTUL DISPUTELOR DIN LUMEA COMUNISTĂ (1956-1964)

Rezumat: *Articolul analizează distanțarea treptată a României față de Uniunea Sovietică în perioada 1956-1964, subliniind faptul că autonomia sa crescândă a rezultat atât din eforturile conducerii comuniste române de a-și consolida puterea la nivel intern, cât și din transformările politice și economice mai ample care au remodelat blocul socialist după debutul destalinizării. Disputa economică româno-sovietică este prezentată nu doar ca o neînțelegere privind industrializarea României, ci ca parte a unei dezbateri mai ample privind dezvoltarea viitoare a sistemului socialist și funcționarea economiilor planificate centralizat.*

La începutul anilor 1960, statele comuniste s-au confruntat cu ineficiențe structurale tot mai mari, ceea ce a determinat căutarea unor reforme economice și a unor noi mecanisme de planificare. În cadrul COMECON, Uniunea Sovietică a promovat integrarea și specializarea economiilor socialiste, inspirându-se parțial din experiența Comunității Economice Europene, în timp ce comerțul cu țările occidentale și cu Republica Populară Chineză s-a extins în mod constant. România s-a opus acestor inițiative sovietice, susținând că specializarea economică ar submina strategia sa de industrializare și ar consolida dependența sa față de Uniunea Sovietică.

Disputa economică s-a suprapus cu ruptura sino-sovietică și cu competiția dintre diferite modele de dezvoltare socialistă, oferind României ocazia de a-și oficializa poziția autonomă în cadrul blocului comunist. Declarația Partidului Muncitoresc Român din aprilie 1964 a afirmat principiile suveranității, egalității între statele socialiste și neamestecului în afacerile interne, transformând dezacordul economic într-o dispută politică deschisă cu Moscova. În ansamblu, autonomia României este prezentată ca o strategie de menținere a regimului comunist, bazată pe industrializare, control politic și exploatarea contradicțiilor din cadrul lumii comuniste.

Cuvinte-cheie: *România; Uniunea Sovietică; COMECON; reforme economice; integrarea economică socialistă; ruptura sino-sovietică.*

După debutul destalinizării, relațiile cu URSS au încetat să mai fie pentru regimul comunist din România un simplu cadru de obediență și au devenit, treptat, un spațiu de delimitare publică și de construcție a unei noi legitimități. Într-un peisaj în care constrângerea violentă era împinsă, cel puțin declarativ, în afara guvernării curente, comuniștii români au înțeles că vechea vulgată marxist-leninistă nu mai putea funcționa ca singur fundament simbolic al puterii. Dacă teroarea nu mai putea fi invocată ca instrument uzual, iar promisiunea comunismului viitor devenea tot mai abstractă, era nevoie de un înlocuitor credibil, mobilizator și inteligibil pentru o societate pe care regimul nu o cucerise prin adeziune, ci prin constrângere. Soluția găsită a fost apelul la forța sentimentelor naționale: o platformă de coagulare în jurul unui regim lipsit în esență de legitimitate, dar capabil să-și reambaleze misiunea istorică într-un limbaj familiar și emotional. Articolul de față tratează rolul „discuției economice” din relațiile româno-sovietice de la începutul anilor '60, care avea rolul de a masca nu doar permanența stalinismului în politicile Partidului Muncitoresc Român, dar și o tendință mai veche, de natură să echilibreze dependența acută a României de economia sovietică. Totuși, izbucnirea conflictului sino-sovietic, și el o consecință a unei strategii de putere incompatibile, alături de factorii economici, a reprezentat pentru comunismul românesc un adevărat vehicul

* Cosmin POPA: C. Ș. II dr., Institutul de Istorie „N. Iorga” al Academiei Române; e-mail: ppcsmn@yahoo.com.

de oficializare a distanțării și totodată o garanție a faptului că măsurile de retorsiune ale Moscovei erau puternic limitate.

Introducere

În acest context, între sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60, România comunistă a devenit scena unei duble mișcări. Pe de o parte, o radicalizare națională a comunismului, menită să ofere un sens autohton proiectului de putere, iar pe de altă parte, o consolidare economică, gândită ca instrument de securizare politică, adică o reducere radicală a capacității URSS de a interveni în evoluțiile interne.

Motivațiile interne au jucat întotdeauna un rol esențial în această poziționare riscantă. Consonanța cu Moscova, într-o perioadă de reforme lipsite de sens¹, așa cum erau cele ale lui Nikita Hrușciov, ar fi predispus România la împrumuturi ideologice care erau percepute ca mult mai periculoase decât cele din Occident. Influențele venite din URSS nu erau limitate *a priori* de „incompatibilitatea sistemică”, așa cum se întâmpla în cazul transferurilor culturale occidentale. Cu Occidentul, regimul putea juca ușor cartea diferenței sistemice și pe cea a „coexistenței pașnice”, iar impactul influențelor culturale sau politice putea fi controlat prin cenzură și impunerea de limite. Dezbaterele de idei din lumea sovietică - dezghețul, reformismul, discuțiile despre legalitate socialistă, socialismul „real” sau specializarea economică - aveau un mare potențial de a fi receptate ca legitime. Ele riscau să introducă în spațiul românesc nu doar tema reformării socialismului și a democratizării lui, dar și problema relaxării controlului național asupra politicilor de dezvoltare economică — teme care au marcat evoluția regimurilor și mișcărilor comuniste europene după 1953.

Relațiile cu URSS au jucat un rol dublu și aparent paradoxal. Ele au fost, simultan, baza noului contract social al regimului cu românii și un mecanism complex de gestionare a dilemei democratizării interne. În momentul în care destalinizarea a deschis — în tot blocul estic — discuția despre reformă, despre legalitate, despre reprezentare și despre limitele puterii partidului, conducerea românească a ales să transforme tensiunea cu Moscova într-o scenă de „reprezentare” politică. Pe această scenă, liderii comuniști români și-au asumat riscant rolul dresorului de tigri, o postură de curaj controlat, de disimulare abilă, prin care regimul își putea arăta „verticalitatea”, fără a ceda nimic din monopolul intern al puterii. Conflictul politic cu sovieticii, potențat atât de Gheorghe Gheorghiu-Dej, cât și de succesorul său Nicolae Ceaușescu, cel puțin până la finalul anilor '60, a funcționat ca un mecanism de compensare. În plan intern, masca refuzul modernizării politice, iar în plan extern, oferea României un profil distinct și o marjă de manevră în logica Războiului Rece.

Această transformare a relațiilor cu URSS nu ar fi fost posibilă fără evoluțiile generale de la sfârșitul anilor '50 și fără diversele etape ale Războiului Rece. Acțiunile românești s-au suprapus conștient și abil peste dinamica internațională. Mai mult, fără evoluțiile politice, economice și culturale din URSS, distanțarea nu ar fi fost posibilă. Între 1953 și 1968, Moscova a reacționat violent doar atunci când evenimentele din țările comuniste europene tindeau să-i pună în pericol sistemul de securitate și apărare. Ceea ce definea pragul intervenției sovietice nu era orice abatere doctrinară, ci riscul strategic al ieșirii din alianță, pierderea controlului militar sau cel al dislocării frontierei politico-militare.

Anul 1964 reprezintă, în acest sens, un prag: o „canonizare” a relațiilor politice româno-sovietice, în măsura în care URSS sfârșește prin a accepta existența unei disidențe românești. Este un tip special de acceptare: Moscova percepe poziția României ca factor perturbator, dar caută să o combată nu prin lovituri frontale, ci printr-un sistem complex de condiționări. Acest sistem combină demersuri sovietice directe cu

¹ Mihail Geller, Alexander Nekrich, *Utopia u vlasti, Istoria Sovetskogo Soiuzu s 1917 do nașih dnei*, vol 2, Izd. „Mik”, Moscova, 1995, pp. 113-132.

presiuni indirecte, construite prin participarea celorlalte state comuniste, astfel încât România să fie izolată, împinsă la conformare, limitată în opțiuni, dar fără a fi transformată într-un caz exploziv.

Politica externă antisovietică a României a produs, în timp, un sistem de condiționări care a depășit scopurile inițiale ale liderilor români. S-a născut o dependență de poziții antisovietice, chiar și atunci când interesele imediate ar fi cerut nuanțe sau compromisuri. Susținerea acordată chinezilor în conflictul cu sovieticii și „parazitarea” inițiativelor Moscovei au devenit, treptat, condiții de acces la beneficii economice, fie că în cauză era o piață chineză de desfacere sau accesul la resursele și valuta occidentale. Deși România a învățat să monetizeze diferențierea sa, să o transforme în capital diplomatic și economic, strategia a funcționat „la pachet” cu o serie de costuri structurale. Odată ce identitatea externă a regimului s-a construit în jurul gestului antisovietic, flexibilitatea reală s-a redus. Regimul a ajuns să fie prizonierul propriei imagini: trebuia să mențină permanent postura opozantului de profesie, chiar și atunci când contextul politic și condiționările economice specifice economiilor planificate ar fi impus o atitudine mai flexibilă.

Autonomia ca strategie de putere

Congresul al XX-lea al PCUS și „Raportul secret” al lui Hrușciov din februarie 1956 l-au găsit pe Gheorghe Gheorghiu-Dej pregătit pentru o nouă rundă a luptei pentru supraviețuire. Reîntors de la Moscova, acolo unde a condus delegația PMR formată din Miron Constantinescu, I. Chișinevski și Petre Borilă, Dej a convocat o Plenară a CC al PMR unde a lansat îndrăzneța teorie a destalinizării înainte de moartea lui Stalin. Sub lozinca „noi nu avem pe cine reabilita”, Dej a folosit prilejul pentru a ataca din nou „grupul antipartinic” al Anei Pauker, calificând concluziile din „Raportul secret” drept irelevante pentru situația din PMR. Ana Pauker și Vasile Luca erau cei care, potrivit lui Dej, aduseseră de la Moscova, în 1944, cultul personalității și-l impuseseră în partid².

Instigați probabil de sovietici să forțeze inițierea unei discuții în PMR, Miron Constantinescu și Iosif Chișinevski au încercat un atac frontal la adresa prim-secretarului PMR, punând problema responsabilității sale în perioada criticată de Hrușciov. Inițiativa celor doi nu s-a bucurat de succesul scontat, potrivit mărturiei lui G. Apostol, doar N. Ceaușescu făcând o încercare timidă de a se alătura.³ Ulterior, acesta a fost readus la ordine în culisele plenarei de către Dej care l-a avertizat că aceasta este o inițiativă sovietică. Pentru moment, secretarul general contestat s-a limitat doar la a-i marginaliza pe criticii săi. Momentul politic și trecutul recent făceau imposibilă, deocamdată, o acțiune în forță împotriva acestora.

Ca și în cazurile precedente, Dej a luat inițiativa din mâinile criticilor săi. În martie 1956, la câteva zile după Plenara CC, în București a fost organizată o ședință restrânsă a activului superior de partid în care, după ce s-a difuzat o variantă prescurtată a „Raportului secret”, liderul PMR lansându-și oficial teoria destalinizării „*avant la lettre*”. Printr-o tristă coincidență, instrumentată în folosul propriu în cel mai pur stil balcanic, Dej a făcut din ultimele victime ale lui Stalin în România tocmai începutul destalinizării.

Nu numai în fața criticilor interne Dej s-a dovedit inatacabil. Demarate sub auspicii nefavorabile, relațiile româno-sovietice, afectate de eforturile lui Dej de a-și prezerva puterea și de ale lui Hrușciov de a determina o schimbare de garnituri în Europa Centrală și de Sud-Est, aveau să se îmbunătățească simțitor în foarte scurt timp. Baza comună care a permis conlucrarea celor doi lideri a fost pericolul la adresa dictaturii comuniste ce avea să vină din Ungaria lui Matias Rakoși.

La fel ca și în Polonia, acolo unde Wladislaw Gomulka a revenit la putere pe valul nemulțumirii generale, toamna lui '56 avea să fie una fierbinte și pentru Dej. În Polonia, profitând atât de discursul lui Hrușciov de la tribuna Congresului al XX-lea al PCUS, din 25 februarie 1956, dar și de moartea lui Boleslaw Bierut, prim-secretarul CC al Partidului Muncitoresc Unit Polonez (PMUP), trei săptămâni mai târziu,

² Dan Cătănuș, *A doua destalinizare, Gh. Gheorghiu-Dej la apogeul puterii*, Editura Vremea, București, 2005, p. 12.

³ Afirmția a fost făcută de Gh. Apostol în cursul unei discuții particulare cu autorul, în iunie 2003.

dezbaterele între conservatori și reformiști s-au soldat cu decretarea unei aministii impresionante a deținuților politici. Deși nu mai puțin de 36000 de deținuți politici au fost eliberați din închisori, în vara anului 1956, discuțiile despre democratizare au coborât în stradă, la Poznań, acolo unde 28 iunie 1956 a avut loc prima demonstrație muncitorească pentru „pâine și libertate”⁴. Atenți la tot ceea ce se întâmpla în Ungaria vecină, dată fiind ponderea minorității maghiare, pe tot parcursul anului 1956, PMR avea să se situeze de partea conservatorilor maghiari, privind cu neîncredere noul discurs al reformatorilor de la Budapesta. Sub influența manifestațiilor de la Budapesta, la sfârșitul lunii octombrie la București, Cluj, Iași și Timișoara au avut loc manifestații studențești prin care se cerea abolirea obligativității învățării limbii ruse și îmbunătățirea nivelului de trai⁵. Spre deosebire de omologul maghiar care preluase puterea la Budapesta, Imre Nagy, revenit de urgență în țară din Iugoslavia, Dej a organizat o represiune exemplară, din ordinul său operându-se arestări masive la Timișoara și București. Chiar dacă cererile studenților din centrele universitare și ale muncitorilor din București nu erau îndreptate direct împotriva partidului și a lui Dej, acesta a căutat să stopeze orice posibilă evoluție ulterioară printr-o reacție energică a organelor de represiune.

Pentru a preveni extinderea revoltei în România, la 30 noiembrie 1956, a fost format Comandamentul General, alcătuit din N. Ceaușescu, Al. Drăghici, Leontin Sălăjan, ministrul forțelor armate, și condus de E. Bodnăraș, cu scopul de a organiza acțiunea concertată a aparatului de represiune și a armatei în caz de necesitate. Regiunile în care s-au înregistrat proteste de masă, precum și cele de graniță, Timișoara, Oradea și Iași, au fost puse sub administrare militară⁶.

Un moment important care a determinat, nu numai atitudinea lui Dej și a PMR față de revoluția maghiară, dar și politica României față de Uniunea Sovietică a fost Declarația Guvernului URSS cu privire la bazele dezvoltării și întăririi prieteniei și colaborării între URSS și țările socialiste, dată publicității la 30 octombrie 1956. Declarația în cauză, emisă în paralel cu înaintarea trupelor sovietice către Budapesta, stabilea baza relațiilor între URSS și celelalte țări socialiste, trasând totodată limitele oricărei liberalizări interne sau distanțări de Uniunea Sovietică. În document se arată că, la baza relațiilor dintre țările Europei Centrale și de Sud-Est și URSS se află principiul „respectării suveranității depline” a fiecărui stat, în acord cu hotărârile Congresului al XX-lea al PCUS, hotărâri ce aveau să se extindă și în sfera relațiilor economice. Dincolo de frazele generale, nu mai puțin importante, liderii sovietici indicau în document și concesiile pe care erau gata să le facă. Prima dintre ele era legată de prezența consilierilor sovietici în aparatele de partid și de stat din țările socialiste, una dintre nemulțumirile majore care a avut un rol important nu numai în evenimentele din Ungaria, dar și în izbucnirea conflictului sovieto-iugoslav. În acest sens, sovieticii și-au anunțat intenția de a analiza oportunitatea păstrării unui număr atât de mare de consilieri sovietici în țările zonei.

A doua se referea la trupele sovietice de pe teritoriul Ungariei, României și Poloniei. Dacă în ceea ce privește Ungaria și România sovieticii dădeau de înțeles că sunt gata să discute retragerea acestora, în cazul Poloniei, Declarația amintea că acestea se află acolo nu numai în baza Tratatului de la Varșovia, dar și ca urmare a înțelegerii de la Potsdam. Chiar dacă își pregăteau o linie de repliere, încă înainte de începerea negocierilor, cel puțin pentru Polonia, în toate cele trei cazuri, sovieticii se dovedeau mai mult decât dispuși să admită discutarea problemei. Documentul în cauză chema guvernele socialiste la o regândire serioasă a

⁴ Donald Pienkos, *A Look Back: Poland and the Historic Events of 1956*, în „The Polish Review”, vol. 51, no. 3/4, 2006, pp. 371–74, <http://www.jstor.org/stable/25779635>, accesat la 12 martie 2025.

⁵ Stefano Bottoni, *Transilvania roșie, Comunismul român și problema națională 1944–1965*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Kriterion, Cluj-Napoca, 2010, pp. 221–228.

⁶ *Ibidem*, p. 225;

⁷ Vladimir K. Volkov, Tofik M. Islamov, Alexander S. Stikalin (rd.), *Sovetskii Soiuz i vengherskii krizis 1956 goda, Dokumenty*, ROSSPEN, Moscova, 1998, pp. 463–467.

politicilor economice, cu scopul îmbunătățirii nivelului de trai al populației, și la „lupta cu degenerarea birocratică din aparatul de stat”, un leitmotiv al tuturor liderilor sovietici. Erau desemnate explicit și limitele democratizării relațiilor dintre țările socialiste și URSS. Prima și cea mai importantă era păstrarea nealterată a regimurilor de democrație populară și a relațiilor privilegiate cu Uniunea Sovietică, inclusiv apartenența la sistemul militar condus de aceasta. Urmau apoi continuarea dezvoltării socialiste a economiei și colaborarea între țările socialiste.⁸

Destul de generală și cu posibilități largi de interpretare, Declarația sovieticilor putea fi exploatată în toamna anului 1956, cu scopul de a obține cele mai mari concesii din partea acestora, atâta timp cât exista posibilitatea ca revoluția maghiară să se extindă și în alte țări.

Cu o rapiditate uimitoare, pe când celelalte partide încă descifrau mesajul Declarației, la 31 octombrie, PMR a reacționat dând publicității propria sa declarație prin care se reafirma apartenența României la Organizația Tratatului de la Varșovia (OTV) și necesitatea continuării unor relații privilegiate cu URSS. Începută prin asumarea limitelor impuse de sovietici, declarația românească cerea, într-o formă voalată, retragerea trupelor sovietice din România și chemarea consilierilor sovietici în țară. Cele două măsuri necesare au fost prezentate de români nu ca o pretenție ci ca o modalitate de întărire a „lagărului socialist” prin lipsirea propagandei anticomuniste de unul din atuurile sale și anume, dependența totală a Europei Centrale și de Sud-Est de URSS. Într-un moment în care cosmetizarea inițiată de Hrușciiov își arăta consecințele negative, sovieticii erau nevoiți să se încreadă în asigurările date de abilul Dej, cu atât mai mult cu cât acesta s-a arătat dispus să asiste, cu orice mijloace, înăbușirea revoluției maghiare.

La 1 noiembrie 1956, în timpul unei vizite fulger la București, împreună cu delegațiile PMR, Partidului Comunist Bulgar (PCB) și Partidului Comunist Cehoslovac (PCC), după ce la granița polono-sovietică îl întâlnise pe Gomulka, Hrușciiov pune la punct ultimele detalii ale represiunii militare aflate în desfășurare. Rolul PMR în pacificarea Ungariei și refacerea PMU, armatei și aparatului de represiune maghiar avea să fie extrem de important. La 2 noiembrie, Walter Roman și ministrul adjunct de externe, Aurel Mălnășan au fost trimiși la Budapesta pentru a realiza o informare completă asupra situației, unde au avut discuții atât cu I. Nagy cât și cu urmașul acestuia J. Kadar. Având în vedere vechile relații între Nagy și Roman, cel din urmă a avut un rol determinant în hotărârea primului de a părăsi ambasada iugoslavă, acolo unde se refugiase, în 4 noiembrie. La 21 noiembrie, Bodnăraș și Dej au efectuat o vizită discretă la Budapesta⁹, unde, împreună cu J. Kadar, G. Malenkov și M. Suslov au hotărât soarta lui Nagy, devenit măruș discordiei între sovietici și iugoslavi, precum și măsurile de asistență imediată ale României pentru Ungaria. Imediat după arestarea sa la 22 noiembrie, Nagy a fost adus în România și pus sub stare de arest într-o vilă a partidului de lângă București¹⁰. Interpelat în cadrul Sesiunii ONU în legătură cu soarta liderului maghiar, ministrul de externe al României, Gr. Preoteasa avea să spună că se bucură de drepturile de azil oferit de guvernul de la București¹¹.

Într-o confruntare în care toată lumea a pierdut, Dej și PMR au fost marii câștigători. Hrușciiov și PCUS au primit o lovitură extrem de grea. URSS s-a văzut nevoită să anunțe concesii, iar „destalinizarea” a intrat pentru o vreme într-un con de umbră, lipsindu-l pe Hrușciiov de unul din argumentele sale esențiale în lupta pentru putere. Pe Dej însă, Revoluția maghiară l-a pus în postura de cel mai prețios aliat al Uniunii Sovietice, cel care a intuit pericolul reprezentat de noua politică sovietică. Pe lângă creșterea importanței sale în cadrul „lagărului”, Dej a înțeles că nu trebuie să depășească limitele indicate de sovietici în distanțarea sa de Moscova și că sprijinul intern, atât în partid cât și în societate, este indispensabil pentru a se menține la

⁸ *Ibidem*.

⁹ Marius Oprea, *Banalitatea răului, O istorie a securității în documente*. Studiu introductiv: Securitatea și statul polițienesc în România (1948-1989), Polirom, Iași, 2002, pp. 33-34.

¹⁰ Vezi I. Nagy, *Însemnări de la Snagov. Corespondență, rapoarte, convorbiri*, Editura Polirom, Iași, 2004.

¹¹ Marius Oprea, *op.cit.* p. 35.

putere.

Convins că socialismul este superior oricărui alt sistem politic și că a descoperit poțiunea perfectă a comunismului, Dej a combinat „distanțarea pașnică” de Moscova cu un amalgam de politici restrictive și liberale pe plan intern. Dorința supremă era aceea de a rămâne la putere și nu de a se distanța de Moscova pentru a transforma România într-un stat independent. Drept urmare, PMR nu a adus nici o inovație în ideologiile mișcării comuniste, remarcabilă fiind doar abilitatea liderilor săi de a combina în proporții diferite conservatorismul și reformismul limitat, în funcție de momentele politice.

În relația cu URSS, pentru care 1956 a însemnat replierea pe poziții conservatoare, Dej a alternat actele de supunere cu încercările de slăbire a influenței politice și militare, reușind să nu permită formarea unei opinii uniforme despre sine în rândul liderilor sovietici. Astfel, după ce în Declarația din 31 octombrie 1956 cerea retragerea trupelor sovietice, în 1957 România a semnat un acord de prelungire a prezenței lor pe teritoriul său, acord compensat de un altul, semnat în februarie 1957, privind retragerea treptată a consilierilor sovietici din țară¹². Limitând gradual câmpul de manevră al sovieticilor în România, Dej a demarat o nouă acțiune de disciplinare a partidului, pentru a preveni pericolul unei lovituri de palat din partea „internaționalistilor”. Cu asentimentul sovieticilor, conștienți că ancorarea solidă a României în politica lor zonală depinde de existența unui lider absolut, în vara anului 1957, reușește să organizeze înlăturarea lui M. Constantinescu și a lui I. Chișinevski. Simultan cu înlăturarea „grupului antipartinic” de la Moscova (G. Malenkov, V. Molotov și L. Kaganovici), la București, prin Dej, stalinismul se dovedea încă o forță. Mai mult decât atât, în vara anului 1958, URSS anunță retragerea trupelor sovietice din România.

Hotărârea sovieticilor nu a fost determinată de comportamentul lui Dej sau de situația în care se afla România, ca și acceptarea pendulării permanente a PMR între loialitate absolută și „distanțare pașnică”, aceasta făcea parte dintr-un calcul politic mai larg. În primul rând, Hrușciov dorea relansarea destinderii, tendință abandonată după intervenția în Ungaria și Criza Suezului¹³. Un alt obiectiv era reducerea cheltuielilor pentru armament convențional și axarea pe dezvoltarea tehnologiilor înalte, pentru a da un moment de respiro economiei sovietice care acumula mari dezechilibre ca urmare a dezvoltării excesive a sectorului militar. Relaxarea economică și creșterea producției bunurilor de consum, condiție esențială pentru ridicarea nivelului de trai în URSS, deveniseră presante și pentru liderii sovietici¹⁴, așa cum o arătase revolta detașamentelor militarizate de muncă din Kemerovo, în septembrie 1955, de fapt punctul culminant al unei serii de revolte care au traversat URSS în prima parte a anului 1955¹⁵. Calculul sovieticilor în acest caz a fost acela de a obține efectul maxim cu minimum de pierderi. România se dovedea ideală. Cu un regim politic stabil, condus de un partid previzibil și de un lider absolut, România nu avea o poziție esențială în angrenajul militar sovietic. Sovieticii erau interesați să-și mențină prezența militară în țările ce se învecinau cu Europa Occidentală, pentru a avea un acces nestingherit către Germania Democrată. Înconjurată de țări socialiste și având cea mai lungă frontieră cu Uniunea Sovietică, România era mai mult decât vulnerabilă, chiar și fără trupe sovietice pe teritoriul său. La 25 iunie 1958, în speranța că SUA vor proceda la fel în zona lor, ultimii 35 000 de soldați sovietici părăseau România, pe teritoriul acesteia rămânând să funcționeze încă un timp baze navale și de aviație.

Pentru a dovedi sovieticilor că România este o țară sigură și că nu au greșit luând această decizie, retragerea trupelor a fost însoțită de un nou val de represiune în societate și în partid. Amendamentele aduse

¹² Ioan Scurtu, *România 1958, Retragerea trupelor sovietice*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1996, pp. 37-54.

¹³ Alexander A. Fursenko, *Russia and International Crises, Middle of the 20th Century* (rus.), Nauka, Moscova, 2006, pp. 101-156.

¹⁴ Alexander M. Jilnikov, Ivan B. Danilov, *Predposilki razrabotki i realizării administrativno-ekonomiceskoi reformî 1957 g. v SSSR*, în „Genesis: Istoriceskie Issledovaniia”, Nr. 1/2021, pp. 89-102, DOI: 10.25136/2409-868X.2021.1.31407 (URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=31407, accesat în 11 decembrie 2025)

¹⁵ Vladimir A. Kozlov, *Massovîe besporeadki v SSSR pri Hrușciove i Brejneve (1953 – naciolo 1980-x godov)*, Ediția a treia, revăzută și adăugită, ROSSPEN, Moscova, 2009, pp. 184-202.

Codului Penal în vara lui 1958 extindea considerabil sfera infracțiunilor care se pedepseau cu moartea. Conspirația cu scopul de a declara neutralitatea României, aviz acelor care se lăsau amăgiți de retragerea trupelor sovietice, se pedepsea cu moartea. Foști membri ai partidelor burgheze, ai Gărzii de Fier sau din vechiul aparat administrativ și militar au fost din nou încarcerati, ceea ce a dus la creșterea masivă a numărului de deținuți politici. Dacă în 1955 în închisorile românești se găseau 6 404 de deținuți politici, în ianuarie 1960, numărul acestora crescuse la 17 613¹⁶.

Partidul a fost supus unor noi represiuni, fiind vizați, în special vechii activiști ilegaliști și intelectualii, Dej transformând teroarea profilactică în modalitate de guvernare. În planul politicilor economice, PMR reconfirmă opțiunea strategică de dezvoltare a industriei grele și de colectivizare totală a agriculturii, ceea ce va duce la declanșarea unui nou val de represiune în regiunile rurale¹⁷, ce nu va înceta decât în 1962, atunci când victoria socialismului la sate avea să fie deplină¹⁸.

PMR între integraționism și maoism

Un alt punct de tensiune în relațiile României cu URSS va constitui încercarea Moscovei de a da coerență politicilor economice comune. Comitetul de Ajutor Economic Reciproc (CAER), organism creat încă din 1949 dar abandonat ca și Kominformul în perioada lui Stalin, a fost subtil repus în funcțiune în 1957, preluând sarcina de a promova planurile economice ale sovieticilor¹⁹. Consfătuirea CAER de la Moscova de la începutul anului 1960 a pus în discuția delegațiilor participante propunerea de specializare economică a țărilor socialiste, în funcție de gradul de dezvoltare, tradițiile economice și nevoile planificate. României, angajată puternic pe calea industrializării de tip stalinist, mai mult decât Bulgariei, i se propune o specializare agricolă. Propunerea sovietică de specializare, aflată în stadiul nedefinit, a fost preluată cu entuziasm de partenerii maghiari, cehoslovaci și germani, care au cerut României o specializare în culturile de furaje pentru animale, criticând calitatea produselor industriale locale. Reacția delegației românești, condusă de Dej, a fost, ca întotdeauna, bivalentă. Dej a respins ideea specializării impuse, așa cum era ea prezentată de membrii minori ai CAER, limitând-o prin formula „conform cu interesele fiecărei țări”, în paralel a cerut ajutor Gossplan-ului pentru perfectarea planului cincinal românesc. Pentru un an, inițiativa sovietică, mai mult un balon de încercare decât un plan concret, a fost retrasă în planul secund.

Mai serios s-a dovedit noul avertisment dat de Hrușciov stalinistilor la Congresul al XX-lea al PCUS din 1961, unde a reconfirmat programul inițial de înlăturare a „urmărilor cultului personalității”. Atent la ceea ce se întâmpla la Moscova și având în minte precedentul anului 1957, ca răspuns, în noiembrie-decembrie 1961, Dej a organizat o Plenară a CC al PMR unde, Pauker, Luca, Chișinevschi și Constantinescu au fost din nou criticați pentru că...nu au denunțat practicile staliniste ale „grupului antipartinic”. Numită de istoricul Dan Cătănuș „a doua destalinizare” și „îmbold decisiv pentru politica de liberalizare”, plenara a avut rolul de a-i avertiza pe cei ce s-ar fi putut simți încurajați de noul mesaj al lui Hrușciov pentru continuarea destalinizării, că nu va ceda fără luptă²⁰. Mai mult, în timpul Plenarei, Dej le-a impus celorlalți

¹⁶ Dennis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, Humanitas, București, 1998, pp. 68-70.

¹⁷ Gheorghe Miu, *Satul românesc din Câmpia Buzăului de la colectivizare până la sfârșitul regimului comunist (1962-1989)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2023, pp. 125-127;

¹⁸ Gail Kligman, Katherine Verdery, *Țăranii sub asediu, Colectivizarea agriculturii în România (1949-1962)*, Polirom, Iași, 2015, pp. 140-141;

¹⁹ Oleg N. Șirokov, *Istoricheskaia oțenka problemî stanovleniia vostochnoevropeiskogo ekonomicheskogo bloka v svete novykh istochnikov*, în „Vestnik Ciuvașskogo Universiteta”, Nr. 4/2013, pp. 85-91, (<https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskaya-otsenka-problemy-stanovleniya-vostochnoevropeyskogo-ekonomicheskogo-bloka-v-svete-novykh-istochnikov> - accesat la 16 noiembrie 2025).

²⁰ Dan Cătănuș, *op. cit.*, pp. 34-48.

membri ai conducerii să-l considere salvatorul partidului, cel care a pus PMR la adăpost de epurările ordonate de Stalin. Versiunea lui Dej nu era complet lipsită de adevăr. Organizate în același timp cu cele din Uniunea Sovietică postbelică, epurările din PMR au vizat parțial aceleași scopuri. Acestea au fost lipsite de omogenitate etnică sau profesională ca în URSS, fiind îndreptate împotriva unor grupuri de putere și nu a unor categorii profesionale sau etnii.

Pentru PMR și Dej începea o nouă perioadă de schimbări, pe care acesta le-a abordat în funcție de dezideratul suprem, exercitarea nestânjenită a puterii personale prin limitarea influenței sovietice. Pe lângă planurile integraționiste ale sovieticilor, inspirate din cunoașterea superficială a mekansimelor Pieței Comune, socialismul maoist avea să pună „lagărul socialist” într-o nouă dilemă. Decis să continue în maniera stalinistă, Mao a respins violent procesul de destalinizare învinuindu-l pe Hrușciiov de „revizionism” și de pierdere a reperelor revoluționare în relațiile cu SUA. Acuzele lui Mao s-au dovedit nefondate. Încercarea sovieticilor de a transforma Cuba în depozitara unor capacități nucleare, lucru ce a dus la izbucnirea Crizei Rachetelor în octombrie 1962, a dovedit că politica externă sovietică era încă extrem de activă. România a reacționat la situația creată prin desolidarizarea de Uniunea Sovietică. Într-o discuție dintre ministrul de externe al României, Corneliu Mănescu și secretarul de stat Dean Rusk, desfășurată la 4 noiembrie 1963, acesta i-a comunicat oficialului american că România va fi neutră în cazul unui conflict nuclear între URSS și SUA²¹.

În urma presiunilor interne dar și a celor venite din partea Ungariei, RD Germană și Cehoslovaciei, în 1963, sovieticii au readus în discuția Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER) subiectul specializării economice, care devenise de la începutul anilor '60 o adevărată marotă a liderului PCUS.

Înființat în 1949, la inițiativa teoretică a României²², care odată tăiate legăturile cu Occidentul încerca un deficit masiv de investiții și tehnologie, până în 1957, când a revenit în atenția sovieticilor, CAER nu făcuse decât să sublinieze slăbiciunea economică a „lagărului democratic”. Atunci când în 1948, Vasile Luca, ministrul de finanțe al României a lansat conceptul de „bloc economic al țărilor comuniste”, devenise limpede că URSS preferă sistemul relațiilor economice bilaterale, la fel ca și în chestiunile militare și politice. Până în 1949, Uniunea Sovietică crease deja un sistem de noi relații economice bilaterale cu țările Europei de Est²³, iar până la oficializarea rupturii Europei, Moscova a ezitat să avanseze ideea unei organizații economice colective. În perioada 1945–1946, prin acorduri bilaterale, fuseseră stabilite relații comerciale regulate între URSS și țările europene de democrație populară. În octombrie 1944 a fost încheiat un acord comercial între URSS și Polonia, în cadrul căruia Uniunea Sovietică furniza Poloniei cereale, produse alimentare, cărbune, petrol, produse petroliere, bumbac și alte tipuri de materii prime, precum și o serie de produse industriale²⁴. În 1945 a fost semnat primul acord comercial între Uniunea Sovietică și Bulgaria democrat-populară. Conform acestuia, Uniunea Sovietică a livrat Bulgariei 120 mii tone de produse petroliere, 11 mii tone de bumbac, 73 mii tone de metal și produse metalice, precum și alte mărfuri. Încă din 1945, 79,6% din importurile și 94,3% din exporturile Bulgariei erau legate de Uniunea Sovietică. În 1946, importul de mărfuri din Uniunea Sovietică în Bulgaria a crescut de peste două ori²⁵. Relații comerciale strânse au apărut și între

²¹ Alexander Fursenko, Timothy Naftaly, *Bezumny risk, Sekretnaia istoria Kubinskogo raketnogo krizisa 1962 g.*, ROSSPEN, Moscova, 2006, p. 257.

²² Elena Dragomir, *Opoziția din interior, România și politicile CAER față de CEE (1957-1989)*, vol.1, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2020, pp. 22-29.

²³ Leonid Y. Gibianski, „SSSR i Vostochnaia Evropa i formirovanie vostochnogo bloka”, în Valeria V. Marina (ed), *Totalitarizm, Istoriceski opyt Vostochnoi Evropy, Demokraticheskoe intermezzo s komunisticheskim finalom 1944-1948*, Nauka, Moscova, 2002, pp. 16-37.

²⁴ *Mezhdunarodnye otnosheniia posle Vtoroi Mirovoi Voiny*: v. 3, t. 1. 1945–1949 gg., Gospolitizdat, Moscova, 1962, p. 759.

²⁵ *Mirovaia sotsialisticheskaia sistema khoziaistva: Stanovlenie mirovoi sotsialisticheskoi sistemy khoziaistva*, v.4, t. 1, Mysl', Moscova, 1966, p. 511.

URSS și Cehoslovacia, care înainte de război se aflau la un nivel aproape inexistent. Până în 1948, volumul schimburilor comerciale dintre cele două țări a ajuns la 208 milioane ruble. În 1945 a fost încheiat un acord de cooperare economică între URSS și Ungaria, iar deja în 1948 volumul schimburilor comerciale dintre ele depășea de aproape 20 de ori nivelul din 1938. Sub o presiune economică americană totală, țările socialiste nu aveau altă opțiune decât să formeze o piață socialistă, însă sovieticii nu știau nici cum să o formeze și nici nu aveau puterea economică de a o face să funcționeze. Apogeul politicii americane de boicoturi și sancțiuni a fost atins în primăvara anului 1948, atunci când Congresul a dispus încetarea oricărui export către țările socialiste. Listele de embargo au cuprins inițial aproximativ 50% din totalul mărfurilor care circulau în comerțul internațional. Ca urmare, în decurs de câțiva ani, volumul schimburilor comerciale ale SUA cu țările socialiste a fost redus aproape la zero. Dacă în 1948 exporturile americane către țările est-europene se ridicau la 400 milioane de dolari, în 1953 ele s-au redus la 1,8 milioane de dolari, de peste 200 de ori mai puțin²⁶.

Pe parcursul anilor 1962-1963, românii și sovieticii avuseseră o serie de discuții oficiale legate de noua politică sovietică de dezvoltare economică integrată a țărilor socialiste, pe parcursul cărora atmosfera dintre cele două țări se tensionase destul de mult. Construcția complexului hidroenergetic româno-iugoslav de la Porțile de Fier și dorința sovieticilor de a-i implica artificial pe bulgari în proiect, divergențele sovieto-chineze și politica integraționistă sovietică transformaseră întâlnirile între sovietici și români într-o arenă a reproșurilor reciproce²⁷. Dincolo de faptul că sovieticii nu aveau o concepție foarte clară cu privire la felul în care trebuie să se desfășoare dezvoltarea coordonată a țărilor socialiste comuniste, aceștia ignorau impactul pe care îl produceau deja asupra relațiilor cu România acțiunile Bucureștilor în mai multe direcții.

În noiembrie 1955, la invitația antreprenorului agrar Roswell Garst, care fusese în România, o delegație românească de nivel tehnic, formată din Vasile Grigor, ministrul adjunct al agriculturii, Grigore Obrejeanu, un reputat specialist în soluri la acea vreme și Silviu Brucan, redactor-șef adjunct la „Scânteia”, vizitase SUA, pentru a prospecta posibilitățile de colaborare economică²⁸. Viziunea lui Roswell Garst, care era convins, în continuarea spiritului Conferinței de la Geneva din 1955²⁹, că poate reduce încordarea internațională prin schimburi economice, plasând astfel și surplusul agricol american în țările comuniste, a câștigat mulți adepți printre liderii comuniști, dar în primul rând i-a câștigat inima și mintea lui Hrușciov³⁰. Românii observaseră atent atât eșecurile sovietice de politică ideologică, cât și pe aceea de politică externă, dar sovieticii nu consideraseră că e necesar să înțeleagă cum evoluase România după moartea lui Stalin. Economia nu a reprezentat din întâmplare primul teren de confruntare al românilor cu sovieticii. Evoluția comerțului țărilor comuniste cu țările Europei Occidentale arăta că țările comuniste erau pe cale să intre în orbita comercială a Occidentului, fapt pe care sovieticii îl observaseră, fără a avea însă o soluție clară de contrabalansare a tendinței. Volumul total al comerțului țărilor occidentale cu CAER a crescut de la 5,4 miliarde dolari în 1960 la 14,3 miliarde dolari în 1970. Între 1958 și 1971, importurile Comunității Economice Europene (CEE) din țările socialiste au crescut cu 298,6%, iar exporturile către aceste țări – cu 334,5%. Mai

²⁶ *East-West Trade Plans* in „CQ Almanac 1965”, 21st ed., 502-4, Washington, DC: Congressional Quarterly, 1966, (<http://library.cqpress.com/cqalmanac/cqal65-1259571> - accesat la 13 septembrie 2025).

²⁷ Mihai Croitor, Sandra Borșa, *Triunghiul suspiciunii, Gheorgiu-Dej, Hrușciov și Tito (1954-1964)*, Documente, vol. 2, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014, d. 38-46, pp. 188-272.

²⁸ Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, Editurile Univers și Calistrat Hogaș, București, 1992, pp. 114-123.

²⁹ Aleksandr Fursenko, Timothy Naftaly, *Khrushchev's Cold War, The Inside Story of an American Adversary*, ROSSPEN, Moscova, 2018 (ed.rus), pp. 30-59.

³⁰ Stephen J. Frese, *Comrade Khrushchev and Farmer Garst: East-West Encounters Foster Agricultural Exchange*, în „The History Teacher”, vol. 38, no. 1, 2004, pp. 37-65, <https://doi.org/10.2307/1555626> – accesat la 13 august 2025)

mult, în anii 1960, ritmul de creștere a schimburilor comerciale ale CAER cu țările occidentale a fost de 10,3%, depășind ritmul de creștere al comerțului reciproc dintre țările membre CAER, care a fost de 8,7%³¹.

La începutul anilor '60, absolut toate țările comuniste europene, începând cu URSS, se aflau în căutarea unor modele de reformă economică. Așa se explică apariția unor preocupări științifice legate de eficientizarea economiilor centralizate, la sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60, mai ales în Ungaria³² și Cehoslovacia³³, imediat după începerea încercărilor sovietice de optimizare a mecanismelor economiei planificate. Adoptarea Legii „Cu privire la perfecționarea în continuare a organizării conducerii industriei și construcțiilor”, în mai 1957, urmată de publicarea în „Pravda” din 9 septembrie 1962, a articolului profesorului de economie Emilian Liberman, „Plan, venituri, premiere”³⁴, discutat în Academia de Științe a URSS în aprilie 1962, în care se propunea trecerea de la profitabilitatea economiei naționale la cea a întreprinderilor, a făcut evident faptul că toate țările comuniste trebuie să se gândească la modalități de impulsioneare a creșterii, dar cu reducerea costurilor³⁵. Dincolo de formulele generale, care cereau „optimizarea” și „îmbunătățirea” mecanismelor existente, menționând pasager și necesitatea cointeresei individuale în rezultatele activității întreprinderilor, sovieticii nu aveau o imagine clară despre cum trebuia reformată economia. Obsedat de performanțele economice ale Occidentului, Hrușciov a lansat ideea specializării economice a țărilor comuniste europene, fără însă să propună și o perspectivă foarte clară a felului în care s-ar putea face acest lucru. Nici articolul său, apărut tot în 1962, dedicat necesității reformelor în sistemului economic socialist, după modelul Pieței Comune, nu dădea foarte multe direcții concrete³⁶.

În acest context, comerțul României cu țările Occidentale crescuse, împreună cu cel al celorlalte țări comuniste, însă începând din 1953, volumul schimburilor comerciale cu China crescuse într-un ritm mai accelerat decât cel cu țările comuniste europene. Deși Acordul de schimburi comerciale și plăți din 1953 prevedea schimburi de doar 21 milioane de ruble, în 1959, volumul schimburilor ajunsese la 200 milioane de ruble, mult peste prevederile Acordului comercial de lungă durată aflat în vigoare, care prevedea schimburi de 84 milioane de ruble³⁷.

În februarie 1963, după o serie de discuții directe româno-sovietice, economistul principal al partidului, Alexandru Bârlădeanu, a respins în cele din urmă de o manieră netă incerta propunerea sovietică de specializare și integrare a economiilor socialiste, arătând că România își va continua programul de industrializare, continuând să colaboreze cu țările socialiste și să activeze în CAER³⁸.

La întoarcerea în țară a delegației, Dej a organizat în 26 și 27 februarie o ședință a BP al CC al PMR în care s-a asigurat de sprijinul întregii conduceri în demersul său de respingere a inițiativelor sovietice. Pentru a face mai bine cunoscută poziția sa, BP a decis să organizeze apoi o plenară a CC în care punctul de

³¹ Ivan I. Jiriakov, *Zapad i Vostok v konțe 1940-h – 1960-h godov, Economiceskie otonoșenia v kontexte Holodnoi Voini*, în „Lokus, Liudi, Obșestvo, Kulturni i Smisli”, No. 2, 2017, pp. 96-105.

³² Vezi János Kornai, *Overcentralization in Economic Administration: A Critical Analysis Based on Experience in Hungarian Light Industry*, Oxford University Press, 1994, 264 p.

³³ Ota Šik, *Ekonomika, zájmy, politika: (jejich vzájemné vztahy do socialismu)*, Vydalo NPL, Praga, 1962, 587 p. și *K problematice socialistických zbožních vztahů*, Ekonomický ústav ČSAV, Praga, 1964, 400 p.

³⁴ Artiom Ulunian, *Bolgarija, Vengrija i Rumynija v poiskakh vnutrisistemnoj ekonomicheskoi al'ternativy, Obshche-osobennye cherty professa (60-e gody XX veka)*, în „Slavianovvedenie”, 1/2022, Ianvar'-Fevral', pp. 62-82.

³⁵ Lidia N. Lazareva, *Ekonomiceskaia diskussiiia 1962–1964 godov: vîrabotka ideologii «kosîginskoi» reformi*, „Istoriko-Ekonomiceskie Issledovania”, vol. 17/2016, no. 3, pp. 453–466, DOI 10.17150/2308-2588.2016.17(3).453-466.

³⁶ Nikita S. Khrushchev, *Nasushchnye voprosy razvitiia mirovoi sotsialisticheskoi sistemy*, Gospolitizdat, Moscova, 1962, pp. 12-20.

³⁷ Romulus Ioan Budura, „Relațiile româno-chineze”, în *Politica externă și diplomația României pe parcursul unui secol de la înfiptuirea României Mari*, vol II, *România, factor activ în viața internațională*, Ion M. Anghel (Coord), Editura Academiei Române, București, 2018, pp. 260-261.

³⁸ Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu. Convorbiri*, Editura Evenimentul Românesc, 1997, pp. 149-151.

vedere românesc să fie comunicat șefilor locali de partid, ceea ce echivala cu o oficializare a conflictului. Discuțiile din timpul ședinței BP al CC al PMR au arătat un partid care se replea sub presiunile combinate ale sovieticilor și ale celorlalte țări industrializate din „lagărul socialist”, în tranșeele stalinismului. Referirile la „suveranitate” și la „independență” au fost clar eclipsate de parada de citate din Stalin făcută de liderul comunist român, care ataca politicile sovieticilor de pe poziții similare cu cele ale lui Mao Tze Dong. „Lozinca aceasta, arăta Dej, că burghezia a aruncat peste bord steagul libertății și al independenței este bună, este și acum valabilă. Cu ea trebuie înarmat proletariatul internațional. De ce să o dăm la o parte, numai pentru că este lozinca lui Stalin?!”³⁹

Respingerea formală a inițiativei sovietice, pe care Moscova nu știa de fapt cum să o pună în aplicare, fiind mai degrabă folosită pentru a controla politic țările comuniste europene, a coincis cu o perioadă de acutizare a conflictului sino-sovietic. Publicarea de către Partidul Comunist Chinez al celor „25 de puncte”, prin care era criticată politica externă sovietică, a făcut ca Moscova să resimtă și mai acut împotrivirea României⁴⁰.

În conflictul dintre Moscova și Beijing, Dej a sesizat oportunitatea de a se distanța de Uniunea Sovietică și de a se pune la adăpost de eventualele măsuri de retorsiune. Încă din 1960, la al III-lea Congres al PMR, Dej a dat un semnal de neutralitate sovieticilor aplicând la situația conflictuală formula „egalității tuturor statelor socialiste”. Românii au încercat să îndeplinească rolul de mediator, în 1964 Maurer vizitând Beijingul, unde a fost întâmpinat cu neîncredere de Mao Tze Dong. Inițiativa lui Dej s-a dovedit contraproductivă, acesta nereușind decât să-i irite pe sovietici care, drept răspuns la considerațiile lui Mao privind anexarea Basarabiei de către URSS după război, s-au declarat gata să accepte un referendum în Basarabia, concomitent cu unul în Transilvania. Alegațiile lui Hrușciov cu privire la referendumuri au fost urmate la scurt timp de o nouă încercare de a testa reacțiile românilor.

În februarie 1964, într-o revistă științifică sovietică, sub semnătura economistului sovietic Emil Valev, a apărut un plan de organizare economică a regiunii dunărene, care urma să cuprindă părți din URSS, Bulgaria și România. Modalitatea de organizare a zonei făcea din România cel mai mare contributor la complexul economic internațional, cu 42% din teritoriu și 48% din populație⁴¹. Deși după protestele românilor, sovieticii au căutat să creeze impresia că articolul era unul pur științific, fără nicio legătură cu politica autorităților⁴², era limpede că Valev se înscrișese în eforturile oficiale de concretizare a unui deziderat destul de tulbure. În orice caz, ideile lui Valev se înscriau în modelul de acțiune al reformelor economice inițiate de Hrușciov la începutul anilor '60, care se reduceau la retrasarea granițelor diverselor unități teritoriale sovietice, cu scopul simplificării aparatului administrativ din economie și comasarea unui număr mare de întreprinderi agricole și industriale. În decembrie 1962, autoritățile sovietice au demarat acțiunea de comasare a raioanelor administrative și economice. În Federația Rusă Sovietică Socialistă (FRSS), numărul regiunilor economice a fost redus de la 64 la 27, iar în februarie 1963 a fost format Raionul economic central-asiatic, care cuprindea teritorii din RSS Turkmeneistan, RSS Uzbekistan, RSS Kirgîstan și RSS Tadjekistan⁴³, ceea ce era foarte asemănător cu ceea ce propunea Valev.

³⁹ Apud, Mihai Retegan, *Război în blocul comunist, Relații româno-sovietice în anii '60. Documente*, Editura Rao, București, 2002, p. 88.

⁴⁰ William E. Crowther, *The Political Economy of Romanian Socialism*, Praeger, New-York-London, 1988, pp. 61-62.

⁴¹ Mihai Croitor, „Planul Valev și impactul acestuia asupra relațiilor româno-sovietice” în *Stalinizare și destalinizare, Evoluții instituționale și impact social*, C. Budeancă, F. Olteanu (coord), IICMER, Editura Polirom, Iași, 2014, pp. 123-138

⁴² Tatiana A. Pokivailova, „Ot G. Gheorgiu-Deja k N. Ceaușescu, Rumyno-sovetskie otnosheniya: smena vekh”, în *Moskva i Vostochnaya Evropa, Neprostye 60-e... Ekonomika, politika, kul'tura. Sbornik statei*, T.A. Volokitina, G.P. Murașko (coord), Institut Slavyanovedeniya RAN, Moscova, pp. 177-205.

⁴³ E. A. Khromov, *Reforma upravleniya promyshlennost'yu i stroitel'stvom 1957-1965 gg.: vospriyatie regional'nykh vlastei*, în „Istoriko-Ekonomicheskie Issledovania”, t.12, n.1, 2011, pp. 93-102.

Știută fiind împotrivirea surdă a românilor la tot ceea ce sugera renunțarea la unele atribute ale suveranității „planul” era mai degrabă o declarație politică, atribuită unui personaj obscur, cu scopul de a reveni asupra ei sau de a o susține, în funcție de circumstanțe. Și într-un caz și în altul, riscul asumat de sovietici era minimum. Reacția Bucureștiului a fost previzibilă. Planul a fost calificat în presă românească drept un atentat la independența națională, acesta fiind criticat de înșiși inițiatorii săi la puțin timp după aceea. Dej și PMR stabiliseră limitele jocului. România se va păstra în orbita sovietică atâta timp cât organizarea internă nu va fi un subiect de discuție, Dej intuind că, odată ce pârgurile militare sovietice vor fi fost înlocuite cu cele economice, ecuația puterii sale urma să aibă mai multe variații decât putea determina de unul singur.

Disputa economică dintre România și o parte a țărilor socialiste a continuat pe tot parcursul anului 1964. Ședința Comitetului Executiv al CAER din 21-24 aprilie 1964 a dus la o încordare fără precedent a disputei, acum dusă între reprezentanții Cehoslovaciei, Bulgariei și Poloniei, pe de o parte, și de cel al României, pe de altă parte, sovieticii acționând mai degrabă ca mediatori. Discuțiile consultative pe marginea elaborării unor politici industriale comune aproape au degenerat într-un incident diplomatic, atunci când reprezentantul Poloniei, vicepremierul Jaroszewicz, a acuzat România că își încalcă tratatele în mod constant.⁴⁴

Dincolo de calculele românești de politică internă, neacceptarea specializării economice în cadrul CAER avea motive extrem de solide. Reducerea ajutorului alimentar acordat de URSS unor țări cu o agricultură precară, veșnic în deficit, precum Polonia sau Germania, îi determina pe reprezentanții acestora să-i preseze pe sovietici să impună specializarea agricolă a României, ca viitoare sursă de produse agricole pentru țările industrializate. În cazul Cehoslovaciei și al Germaniei Democrate, stoparea programului industrial românesc nu făcea decât să asigure existența unei alte piețe neselective. Temerile cehoslovacilor și germanilor erau accentuate de faptul că, majoritatea țărilor socialiste, inclusiv România, începuseră să achiziționeze tehnologie occidentală mult mai performantă și cu costuri de exploatare mult mai mici. Între 1959 și 1961, importurile României din Germania Federală s-au triplat, la fel ca și exporturile către Italia, Franța și Elveția. După ani de eforturi considerabile, în 1961 România avea cea mai mare rată de creștere din Europa Centrală și de Sud-Est.

La momentul acela, soluția românească dădea roade. Industrializarea bazată pe resurse proprii, nu numai că redusese dependența României de țările dezvoltate, dar participase la ridicarea nivelului de viață al populației.

Presat de sovietici să se hotărască ce parte susține în conflictul cu China, dar susținut în țară de un partid disciplinat, Dej decide să se distanțeze public de poziția Moscovei. Rezultatul va fi *Declarația cu privire la poziția PMR în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale*, publicată în organul de presă al partidului, „Scânteia”, la 23 aprilie 1964⁴⁵. O pledoarie directă pentru neamestecul în treburile interne și libertatea de acțiune a fiecărei țări socialiste, în limbaj diplomatic, Declarația din aprilie poate fi interpretată ca luarea unei poziții de neutralitate în conflictul sino-sovietic. Vorbind despre China, Declarația se referea, de fapt, mai mult la România. Recunoașterea dreptului PCC de a menține bazele staliniste în China fiind o acțiune de natură să aducă sprijin politic pentru liderii români din partea Beijingului.

Declarația din aprilie nu a scăpat prilejul să critice și planurile de reorganizare economico-administrativă a României, așa cum se propunea în CAER, afirmând hotărârea PMR de a păstra în competențele guvernului de la București conducerea întregii economii naționale. Occidentul a reacționat pozitiv la eveniment. În ceea ce privește SUA, țara pentru care comerțul este un indicator fidel al colaborării politice, îmbunătățirea percepției României s-a tradus prin acceptarea unei misiuni economice românești,

⁴⁴ Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 311.

⁴⁵ Mioara Anton, *Ieșirea din cerc. Politica externă a regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej*, Editura INST, București, 2007, pp. 178-192.

conduse de A. Bârlădeanu, care a stabilit condițiile unui important transfer de tehnologie. În iulie 1964, Ion Gheorghe Maurer, ministrul de externe, a vizitat Parisul unde a avut o întrevedere cu generalul De Gaulle, adeptul Marii Europe de la Atlantic la Urali.

Odată demarate, inițial cu scopul de a prezerva puterea secretarului general al PMR, divergențele cu sovieticii au intrat în logica internă proprie conflictelor. Pe măsură ce baza puterii lui Dej a devenit mai solidă, divergențele s-au transformat în fricțiuni între două state și nu între doi lideri. Treptat, românii începeau să revină la tradiționalele sentimente rusofobe, potențate de chiar creația sovieticilor, Partidul Muncitoresc Român, fapt de natură să-i aducă acestuia o popularitate crescândă. Începând din 1963 și până în 1965, o serie de instituții româno-sovietice, cu cert rol propagandistic au fost reorganizate, apoi desființate, obligativitatea predării limbii ruse în școli a fost eliminată, iar numele unor bulevarde și clădiri celebre au redevenit românești⁴⁶. Însuși Marx a fost atașat cauzei comunismului național românesc. La București a apărut „Karl Marx despre români”, o culegere de texte marxiste, până atunci nepublicate, în care politica Imperiului Rus față de Principatele Române era aspru criticată. Pentru a da mai mare greutate științifică demersului, politic în esența lui, autoritățile de la București i-au încredințat această sarcină profesorului Andrei Oțetea, care pe lângă faptul că se bucura de un prestigiu profesional internațional, mai avusese și în trecut preocupări legate de interpretarea⁴⁷ textelor lui Marx în cheie națională.

Evenimentele din România păreau să respecte scenariul iugoslav. Luarea unor poziții antisovietice clare și dorința liderilor PMR de a scoate treptat țara din mecanismele internaționale aflate sub control sovietic, recomandau România pentru un viitor conflict deschis cu URSS. În vara anului 1964, relațiile dintre cele două state și cele două partide ajunseseră la punctul de fierbere. Întâlnirea de la Moscova din 7-14 iulie 1964, la care Hrușciiov nu a luat parte pentru că delegația României era condusă de premierul de atunci, Ion Gheorghe-Maurer, a fost mai degrabă un moment de oficializare a „divorțului” româno-sovietic decât o încercare sinceră de conciliere a diferendelor. Judecând după nota pregătitoare întocmită de partea română⁴⁸, care menționa toate problemele aflate în dispută, de la cea a agenturii sovietice în România, până la conflictul din mișcarea comunistă, Bucureștii știa că cerea Moscovei imposibilul. Întâlnirea a contabilizat lista de reproșuri și pretenții a fiecăreia dintre părți, iar sovieticii știau că dacă cedează în relația cu românii nu vor face decât să alimenteze tendințele centrifuge. Acutizarea relațiilor dintre Moscova și București s-a suprapus perfect cu intrarea conflictului sino-sovietic în era excomunicărilor reciproce. Deși relațiile Moscovei cu Beijingul se transformaseră într-un război propagandistic și politic de o virulență considerabilă, în perioada 1962-1963, URSS și PCUS fiind desemnați de presa de partid chineză drept „dușmani ai Partidului Comunist Chinez și ai Republicii Populare Chineze”⁴⁹, o acutizare fără precedent a conflictului avea să se petreacă exact în zilele în care delegația lui Maurer se afla la Moscova. Exact în ultima zi a convorbirilor, „Hongqi”, organul teoretic al CC al PCC și „Renmin Ribao”, organul de presă al Comitetului Central al PCC, au publicat un articol de fond intitulat „Despre pseudocomunismul hrușciovist și învățăturile sale istorice”. Articolul critica materialele Congresului al XXII-lea al PCUS, în care se afirma că dictatura proletariatului este o formă politică depășită și că statul sovietic a devenit unul al întregului popor, arătându-se că astfel Hrușciiov deschide drumul către restaurarea capitalismului, sub pretextul construcției accelerate a comunismului⁵⁰. Pe lângă obișnuitele acuzații de „degenerare politică” pe care chinezii le proferau curent la adresa sovieticilor, articolul cu pricina conținea și un apel la „poporul sovietic” de a se împotrivi prin luptă intenției

⁴⁶ Vasile Buga, *O vară fierbinte în relațiile româno-sovietice. Convorbirile de la Moscova din iulie 1964*, INST, București, 2012, pp. 18-19.

⁴⁷ Marian Hariuc, Andrei Oțetea, *Un spirit al Sorbonei în România secolului XX*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2022, pp. 455-487.

⁴⁸ Vasile Buga, *op.cit.*, documentul nr. 3, Notă de probleme întocmită de partea română în vederea convorbirilor de la Moscova, 6 iulie 1964, București, pp. 32-36.

⁴⁹ Boris T. Kulik, *Sovetskii-kitaiskii raskol: Pricinî i posledstvia*, Institut Dalnego Vostoka RAN, Moscova, 2000, pp. 332-340.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 341.

lui Hrușciov de restaurare a capitalismului⁵¹. Instigarea la revoltă împotriva liderilor sovietici consemna o premieră în războiul propagandistic și politic sovieto-chinez, peste care s-a suprapus poziția intransigentă a românilor sosiți la Moscova. Prin problemele aduse în discuție de partea română, dar mai ales obiectivele politice propuse de București, anume oficializarea pozițiilor afirmate și nu modificarea lor, întâlnirea din iulie 1964 poate fi caracterizată drept apogeul încordării cu Moscova. Chiar dacă efectele politice nu s-au consumat total, dată fiind atât stringența conflictului sino-sovietic, care a căpătat imediat după vara anului 1964 și o dimensiune teritorială, dar mai ales înlăturarea lui Hrușciov, întâlnirea a modelat atitudinea sovieticilor față de România, până la sfârșitul anilor '70.

Așa cum avea să o arate însuși Hrușciov, la 21 iulie 1964, aflat la Varșovia pentru a discuta cu A. Novotný (PCC), W. Gomułka (PMUP) și W. Ulbricht (PSUG) despre perspectivele convocării unei noi conferințe a partidelor comuniste, relațiile cu PMR se aflau la limita „ruperii”, ca urmare a „naționalismului” de care dădeau dovadă românii⁵². Hrușciov le-a spus celorlalți lideri comuniști că atitudinea românilor se explică prin faptulul că Dej fusese instigat de serviciile speciale americane care i-ar fi transmis informația că Moscova urmărea schimbarea sa de la conducerea partidului. „Paradoxul, a spus Hrușciov, este că în prezent nu vedem în România o personalitate capabilă să-l înlocuiască pe Dej. După ultima mea vizită în România (1961), părea că totul va fi în regulă, iar apoi, brusc, au început să se apropie de chinezi.”⁵³ Susținut de cei trei prin diverse trimiteri critice la comportamentul românilor, Hrușciov acuza lipsa de entuziasm a românilor de a se angaja în specializarea economică a țărilor comuniste, asigurându-și interlocutorii că serviciile speciale sovietice nu mai au agenturi în nici una dintre țările comuniste. „Românii se comportă nesincer, a spus Hrușciov, o dată spun una, altă dată alta, după cum le convine. Delegația lui Maurer ne-a acuzat, de asemenea, că în România ar activa serviciile sovietice de informații. Tovarășii, vă asigur, a continuat Hrușciov, că am pus capăt unei asemenea practici imediat după moartea lui Stalin. În timpul vieții lui Stalin acest lucru a existat într-adevăr, dar am lichidat hotărât această practică.....Au afirmat că noi ne-am opune industrializării României și că încercăm să o frânăm. Ce absurditate! Noi am construit în România uzine de tractoare, automobile, combinate metalurgice și alte fabrici. Ceea ce au, au construit în mare parte cu ajutorul nostru, iar apoi susțin fără ezitare că le împiedicăm industrializarea.....Delegatia română s-a comportat neobișnuit în URSS, aducându-și propriii bucătari și propria pază. Au acuzat PCUS că răspândește informații potrivit cărora în partidul român ar exista propagandă antisovietică. Le-am spus deschis că acest lucru este adevărat și am prezentat dovezi.....Dacă românii vor continua pe aceeași linie, acest lucru va avea consecințe economice. Nu vom ajuta pe nimeni în detrimentul nostru. Vom aplica principiul avantajului reciproc; dacă acest principiu va fi pus în practică, românii vor simți consecințele. Nu le vom mai livra anumite materii prime sau bunuri specializate.”⁵⁴

Înlăturarea lui Hrușciov la 14 octombrie 1964 printr-un vot al Biroului Prezidiului CC al PCUS, în fapt o lovitură de palat legală, au readus în actualitatea sovietică lupta pentru putere. Pentru moment, noul lider de la Kremlin, fostul secretar al Regiunii Dnepropetrovsk, Leonid Brejnev, dorea să păstreze relații bune cu toți partenerii săi. Însuși Dej, la puțin timp după ce i-a fost diagnosticat un cancer la ficat, a murit, la 19 martie 1965, fără să desemneze explicit nici un urmaș. După numai trei zile de la moartea lui Dej, în urma unui vot al Biroului Politic, cel mai tânăr membru al conducerii, Nicolae Ceaușescu, a fost ales în

⁵¹ *Ibidem*, p. 343

⁵² Valentina V. Marina, «Sovetskaya „ottepel” v zerkale chekhoslovatskikh dokumentov: nekotorye voprosy vneshnei politiki SSSR i polozeniia v „sotsialisticheskom lagere», anexa documentară Zapis' o vstreche N. S. Khrushcheva, A. Novotnogo, V. Gomulki i V. Ul'brikhta v Varshave 21 iyulya 1964 g. 4 avgusta 1964 g., Praga, în *Moskva i Vostochnaya Evropa, Neprostye 60-e...Ekonomika, politika, kul'tura. Sbornik statei*, T.A. Volokitina, G.P. Muraško (coord), Institut Slavyanovedenia RAN, Moscova, 2013, pp. 127-157.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

funcția de secretar general al PMR. Politica de distanțare de URSS avea să continue, cel puțin până la debutul anilor '70, însă spre deosebire de Dej, Ceaușescu avea să manifeste pentru o perioadă un apetit crescut pentru risc și să dea dovadă de mult mai multă creativitate în promovarea agendei sale de putere.

ROMANIA'S DISTANCING FROM THE USSR IN THE CONTEXT OF DISPUTES WITHIN THE COMMUNIST WORLD (1956-1964)

Abstract: *The article examines Romania's gradual distancing from the Soviet Union between 1956 and 1964, emphasizing that its growing autonomy resulted both from the Romanian communist leadership's efforts to consolidate domestic power and from the broader political and economic transformations that reshaped the socialist bloc after the onset of de-Stalinization. The Romanian-Soviet economic dispute is presented not merely as a disagreement over Romania's industrialization, but as part of a wider debate concerning the future development of the socialist system and the functioning of centrally planned economies.*

During the early 1960s, communist states faced increasing structural inefficiencies, prompting the search for economic reforms and new planning mechanisms. Within the framework of COMECON, the Soviet Union promoted the integration and specialization of socialist economies, drawing in part on the experience of the European Economic Community, while trade with Western countries and the People's Republic of China expanded steadily. Romania opposed these Soviet initiatives, arguing that economic specialization would undermine its industrialization strategy and reinforce its dependence on the Soviet Union.

The economic dispute overlapped with the Sino-Soviet split and the competition between different models of socialist development, providing Romania with the opportunity to formalize its autonomous position within the communist bloc. The Romanian Workers' Party's Declaration of April 1964 affirmed the principles of sovereignty, equality among socialist states, and non-interference in internal affairs, transforming the economic disagreement into an open political dispute with Moscow. Overall, Romania's autonomy is presented as a strategy for preserving the communist regime, based on industrialization, political control, and the exploitation of the contradictions within the communist world.

Keywords: *Romania; Soviet Union; COMECON; economic reforms; socialist economic integration; Sino-Soviet split.*